

Stanislaw Kozyr-Kowalski

MAX WEBER A KAROL MARKS

Warszawa, Książka i Wiedza, 1967, 544 str.

(K padesátému výročí úmrtí Maxe Webera)

Díla, která nám po sobě zanechávají velcí teoretikové společnosti, bývají zpravidla mnohovrstevná, a to také proto, že se v nich autoři většinou neomezovali na úzký výsek společenské problematiky, a dále proto, že se názory těchto teoretiků během jejich života často velmi intenzivně vyvíjely. Obě tyto skutečnosti pochopitelně vedou k tomu, že rovněž pozdější interpretace metodologie a teorie zmíněných autorů je značně obtížná a že může dospívat k velmi odlišným výsledkům. Kromě toho je takováto interpretace vždy velmi podstatně ovlivněna samotnými teoretickými a metodologickými východisky vykladače. Toto vše platí i o díle jednoho z největších sociologů přelomu 19. a 20. století Maxe Webera i o pracích, které o něm až doposud byly napsány. U Webera interpretační obtíže zvyšuje ještě skutečnost, že některé klíčové pojmy a kategorie svých studií nevymezil zcela jednoznačně.

V jedné otázce se však shodují všichni Weberovi vykladači: že šlo o zjev ve světové sociologii zcela mimořádný, který se důstojně řadí vedle jmen největších průkopníků a tvůrců této vědecké disciplíny. Weber nejenže podstatnou měrou přispěl k rozvoji obecně sociologické teorie a metodologie, ale svým dílem položil zároveň základy, nebo se významně spolupodílel na konstituování takových speciálních sociologických disciplín, jako je sociologie náboženství, hudby, politiky, vědy, práva, města, vesnice, výchovy a průmyslu. Kromě toho nelze opomenout ani jeho vklad do teorie sociální stratifikace.

Jednou z nejdiskutovanějších a nejkontroverznějších otázek mezi Weberovými vykladači minulosti i současnosti je problematika vztahu tohoto myslitele ke Karlu Marxovi. Existuje tu celá škála názorů, od těch, které tyto dva velikány sociálního myšlení kladou zcela jednoznačně metodologicky i teoreticky proti sobě, až po ty, které v jejich díle vidí mnoho podstatných shodných rysů, takže v pracích Maxe Webera spatřují spíše rozvinutí než popření některých klíčových názorů Karla Marxe.

Do těchto diskusí se zapojili rovněž někteří autoři hlásící se k marxistickým teoretickým a metodologickým východiskům, vždy však víceméně okrajově a nepřiliš soustavně. První studií, která má ambice být relativně vyčerpávajícím pokusem o řešení této otázky z marxistických pozic, je rozsáhlá práce příslušníka mladší generace polských sociologů Stanislava Kozyra-Kowalského Max Weber a Karel Marx s charakteristickým podtitulem Sociologie Maxe Webera jako „pozitivní kritika historického materialismu“.

Hned v úvodu je třeba napsat, že uvedená studie patří hloubkou svého záběru, fundovaností a vyčerpávající znalostí jak díla Weberova, tak i Marxova k tomu nezasvěcenějšímu, co bylo o vztahu těchto dvou myslitelů napsáno. Sympaticky působí hlavně to, že se autor nesusazuje běžně tradovanými, často však značně povrchními názory na tento problém, jak se zakořenily v myšlení marxisticky orientovaných teoretiků i jejich odpůrců a že se dal cestou obtížnější, avšak jediné možnou, tj. takovou, která ho přivedla k novému prostudování toho, co sám Weber skutečně napsal, i k nezkreslenému výkladu názorů Marxových, zejména jeho pojetí vztahu objektivních ekonomických

kých zákonitostí a aktivní role lidského subjektu a jeho vědomí v dějinách. Kozyr-Kowalski tak koriguje nejen některé zjednodušené názory na vztah Webera a Marxe, ale zároveň mu tato konfrontace umožňuje přispět nejedním novým postřehem k výkladu teorie a metodologie obou těchto velikánů, a tím zprostředkovaně i k rozvoji soudobé teorie společnosti.

Z této skutečnosti plyne, že v recenzované knize není snadné — jak na to upozorňuje sám autor v předmluvě — vést výraznou dělící čáru mezi historickým přístupem a teoretickou reflexí. Obojí se navzájem prolíná, což je další důkaz toho, jak užitečné, ba přímo nezbytné je studium dějin sociologie a sociálního myšlení pro řešení mnoha důležitých teoretických a metodologických problémů soudobé vědy o společnosti.

Kromě toho je třeba upozornit ještě na jednu pozoruhodnou stránku knihy, zdůrazněnou výslovně rovněž samotným autorem. Celou studii je možné chápat také jako příspěvek ke zkoumání forem recepce marxismu světovou vědou. Výzkumy tohoto typu tvoří zvlášť zanedbanou oblast soudobé vědy, mají však velký teoretický význam. Jak píše polský sociolog v předmluvě ke své knize, „umožňují m. j. najít jednu z forem empirické verifikace určitých tvrzení z oblasti sociologie vědeckého poznání, která hrají důležitou roli ve sporech o 'aktuálnost' či 'zastaralost' marxismu, o smysl kladení marxismu proti jiným směrům soudobé humanistiky“.

První kapitola recenzované práce, nazvaná Max Weber na pozadí soudobé vědy a své epochy, v úvodní části podává stručný výčet těch oblastí sociologie, k jejichž rozvoji Weber nejvýznamněji přispěl. Dále si krátce všímá recepce názorů tohoto sociologa v dnešní době v takových zemích, jako je NSR, USA a Francie.

Ve druhé části první kapitoly pak autor jakoby v kostce naznačuje, co bude hlavním předmětem zájmu jeho studie. Píše, že by se těžko mezi seriózními weberology našel někdo, kdo by popíral Marxův vliv na autora *Wirtschaft und Gesellschaft*. Že však tento vliv je mnohem větší, než jak obvykle soudí nemarxističtí badatelé. Kromě toho zdůrazňuje, že ti, kteří píší o velkém vlivu Maxe Webera na soudobou sociologii, často zapomínají, že tento vliv je zároveň zprostředkovaným vlivem Marxovým. To podle Kozyra-Kowalského zcela zřejmě platí například o T. Parsonsovi. Polský autor z toho pak vyvozuje, že i buržoazní autoři svým akcentováním modernosti Weberovy sociologie nepřímo přiznávají rovněž modernost některých klíčových prvků metodologie i teorie marxismu, avšak explicitě se vyslovení takového soudu brání.

Jakkoli autor recenzované knihy je dalek toho, aby popíral, že Weber byl subjektivně i objektivně odpůrcem a kritikem Marxe a historického materialismu, zdůrazňuje, že u obou těchto myslitelů nacházíme mnoho společného. Tento jeho názor je velmi výstižně a výrazně vysloven např. na str. 18: „Ve Weberově odkazu zaujímá důležité místo marxovská problematika, jsou v něm přítomny — v méně nebo více modifikované formě — fundamentální kategorie marxismu. Úroveň a typ vědecké abstrakce, již Weber při zachycování a analýze sociálních jevů používá, připomíná často styl Marxova teoretického myšlení: analýza sociálních jevů v kategoriích společenskohistorických makrostruktur, jisté konvergence mezi Weberovými ideálními typy a Marxovou vědeckou abstrakcí, hledání souvislostí mezi různými aspekty kultury a ekonomickou činností, jakož i sociální existenci velkých společenských skupin, antipsychologismus a uznání toho, že při zkoumání společnosti má velký význam mnoho postulátů historismu. Styl Weberova badatelského myšlení i postupu způsobuje, že je mnohem bližší Marxovi, i tehdy když se s ním dostává do sporu, než představitel nejednoho směru buržoazní vědy, afirmující jednotlivá teoretická tvrzení či metodologické direktivy marxismu.“

Poté, když se stručně vyrovnal se základními rysy názorů na vztah Webera a Marxe mezi nemarxistickými autory, podává Kozyr-Kowalski krátký přehled toho, jak se s uvedenou otázkou vyrovnávali autoři hlásící se k marxismu. Zmiňuje se nejprve o Lukácsovi, dále o Kautském, Gramscim a Goldmannovi, z polských autorů pak o Schaffovi a Langovi.

Ve třetí části první kapitoly si autor všímá soudobých tendencí k integraci humanitních oborů jako podmínky zvědečtění práce v celé této rozsáhlé oblasti. Referuje stručně o polemikách, které jsou okolo této problematiky vedeny, a vyslovuje názor, že popularita a vliv Maxe Webera v sou-

dobém buržoazním sociálním myšlení jsou tak velké mimo jiné také proto, že jeho dílo zůstává v nemarxistické vědě jedním z nejzávažnějších pokusů o integraci humanistiky. Weber byl schopen sehrát relativně úspěšně tuto nebývale náročnou integrační roli proto, že jeho erudice a schopnost pracovat v různých oborech společenských věd byly zcela výjimečné. Byl nejen vynikajícím historikem, znalcem teorie státu a práva, ekonomem a filosofem, ale stačil rovněž sledovat nejnovější poznatky z oblasti psychologie a dokonce i přírodních věd. Někteří z Weberových znalců neváhají srovnávat tento univerzalizmus autora *Wirtschaft und Gesellschaft* s univerzalizmem Goethovým. Kořeny tohoto univerzalizmu se Kozyr-Kowalski snaží odhalit v další části první kapitoly, v níž se zabývá studiem a vědeckou kariérou Maxe Webera.

Poté Kozyr-Kowalski přechází k výkladu a kritice jedné z nejnámějších složek Weberova díla — k jeho teorii byrokracie. Za východisko k této problematice mu slouží Weberova kritika akademické vědy. Weber, zejména ve svém díle *Věda jako povolání*, dospěl k závěru, že kapitalismus a s ním spjatá byrokratizace stále intenzivněji zasahuje i do oblastí, kde bychom to nejméně očekávali, mezi nimi také do vědeckých institucí. Vycházeje z Marxe, považuje oddělování dělníka od výrobních prostředků za jeden z nejcharakterističtějších znaků kapitalistické kultury. Ve vědeckých institucích se tato tendence projevuje tak, že vědecký pracovník je oddělován od prostředků nutných k badatelské práci. To má vliv jak na osobní postavení badatele, tak na mechanismus výběru vědeckých pracovníků. Weber se domnívá, že tato situace umožňuje, aby do vědeckých institucí pronikali lidé se zcela průměrným intelektem a aby ve vědecké kariéře některých lidí byly rozhodující nikoli jejich schopnosti a jimi dosahované výsledky, nýbrž faktory mimovědecké. I když celou otázku blíže neobjasňuje, je zřejmé, že jednu z hlavních příčin této skutečnosti spatřuje právě v byrokratizaci vědy.

Jakými rysy se podle Maxe Webera vyznačuje každá moderní byrokratická organizace? Kozyr-Kowalski shrnuje na základě díla *Wirtschaft und Gesellschaft* tyto rysy do šesti bodů:

1. Panuje v ní princip kompetence, jejíž rozsah je stanoven a regulován právními předpisy.
2. Je vybudována na zásadě úřední hierarchie.
3. Většina rozhodnutí má písemnou formu.
4. Každý úředník musí mít k výkonu svých funkcí určitý stupeň vzdělání.
5. Úřední funkce jsou vykonávány jako povolání.
6. Veškerá úřední činnost podléhá přesně stanoveným obecným formálním normám.

Kozyr-Kowalski se domnívá, že řada aspektů Weberovy teorie byrokracie si podržuje svůj význam a diagnostickou platnost dodnes. Přesto však tuto teorii plně nepřijímá a vytýká jí — podle mého názoru zcela oprávněně — tyto hlavní nedostatky:

- a) Zmíněná teorie ztotožňuje dva rozdílné sociální jevy: správu (administrativu) a byrokracii.
- b) Weber často zaměňuje ideální a skutečné fungování byrokracie, jinak řečeno popis její reálné činnosti s popisem norem, zásad a postulátů její činnosti ideální.
- c) Weberovy postřehy týkající se byrokratické organizace jsou často značně povrchní, takže je možné na ně aplikovat marxovskou kategorii „vulgární vědy“, již je označována tendence degradovat vědeckou teorii na úroveň běžných poznatků o společnosti, kterými disponuje tzv. zdravý rozum.

Přes tyto výhrady k Weberově obecné teorii byrokracie považuje Kozyr-Kowalski Weberův postřeh o byrokratizaci vědy, vědeckých institucí a vědeckého života za správný a dodává k tomu, že byrokratickou strukturou podmíněná společenská situace vědeckých pracovníků vytváří možnost, aby se objevila tendence chápat vědu nikoli jako cíl sám o sobě, ale pouze jako prostředek umožňující co nejrychlejší postup po stupních akademické hierarchie. Kozyr-Kowalski poté sám přispívá k teoretickému rozpracování této problematiky tím, že zavádí vlastní pojem technik byrokratického vzestupu, jímž označuje ty postoje ve vědě a ty způsoby badatelského postupu, které neslouží skutečným potřebám vědy a společenské praxe, mohou však být užitečné z hlediska akademické kariéry. Tyto techniky shrnuje polský sociolog do sedmi bodů:

1. Pseudoerudice, čímž se rozumí to, že jsou často citovány a kritizovány názory „z druhé ruky“.
2. Tvůrčí parazitismus, tj. přivlastňování si myšlenek jiných autorů, aniž se uvede pravý zdroj.
3. Učenost, neboli zakrývání nedostatku samostatných myšlenek či badatelských postupů pseudo-

erudici apod. 4. Kult autorit. 5. Badatelský minimalismus čili útek od náročné a badatelsky obtížné problematiky. 6. Aritmetická a demokratická teorie pravdy. Znamená to, že badatel se ve svých závěrech řídí nikoli meritorní hodnotou argumentů, nýbrž míněním většiny. 7. Fetiš modernismu, tj. přehlížení toho, čeho se v dané oblasti vědecké práce dosáhlo v minulosti.

K problematice teorie byrokracie ve Weberově sociologii se pak Kozyr-Kowalski vrací hlouběji a obsáhleji ještě v deváté části první kapitoly. Vychází zde ze správné myšlenky, že tuto problematiku nelze vysvětlit bez toho, aniž prozkoumáme souvislost Weberovy teorie byrokracie s jeho společenskopolitickým postojem. Píše, že někteří polští autoři, jejichž díla si vysoce váží (a v této souvislosti jmenuje M. Hirszowiczovou a její práci Sociologické konfrontace), tuto souvislost neoprávněně podceňují. A přitom právě všude tam, kde Weber píše o byrokracii, se zvláště ostře projevují některé klíčové rysy jeho světového názoru, mezi nimiž polský autor jmenuje jeho afirmaci kapitalistické civilizace spolu s citem pro řadu jejích negativních stránek, obhajobu kapitalismu před konzervativně feudální i socialistickou kritikou, snahu po změně politického systému v Německu i odmítnutí perspektivy socialistického vývoje společnosti. Autor dále M. Hirszowiczové vytýká to, že svůj výklad Weberovy teorie byrokracie staví hlavně na znalosti díla *Wirtschaft und Gesellschaft*, zatímco podle něho nejjasnější výklad těchto otázek obsahuje Weberova politická brožura *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*. Kozyr-Kowalski nesouhlasí ani s tím, že by Weberovo pojetí byrokracie bylo zcela oproštěno od hodnotícího významu.

Celkový rozbor vlivu světového názoru M. Webera na jeho badatelskou činnost obsahuje šestá část první kapitoly. Polský autor přesvědčivě zdůvodňuje, proč je při Weberově charakteristice zcela zdůvodněné jeho zařazení mezi tzv. uvědomělé představitele buržoazní společenské vědy, že však jeho akceptace kapitalismu jako projevu racionalismu západní civilizace není nekritickou apologetikou tohoto systému. V této souvislosti je zajímavé srovnání Marxova a Weberova pojetí kapitalismu, které Kozyr-Kowalski provádí.

Weber se domníval, že boj proti buržoazii v Německu v jeho době razí cestu reakci. Proto se ve své praktické činnosti snažil oslabit vliv sociální demokracie na dělnickou třídu. Také jeho vztah k revolučnímu hnutí v Rusku je velmi negativní. Po únorové revoluci napsal článek, ve kterém dokazuje, že v Rusku nemůže být řeči o skutečné demokracii. Vyzývá přitom německou sociální demokracii, aby se nedala svést zdáním a aby ve jménu solidarity s ruskými socialisty nepodnikala žádné akce, které by mohly přinést škodu zájmům Německa. Říjnovou revoluci přijímá otevřeně nepřátelsky. Předpovídá rychlý krach socialistického experimentu v Rusku a soudí, že moc bolševiků nevydrží déle než tři měsíce. V sovětech dělníků a vojáků vidí pouze vojenskou diktaturu, nikoli však generálů, ale kaprálů.

Ze všech těchto politických postojů i z celé řady dalších vyvozuje Kozyr-Kowalski správný závěr, že Weberův příklad ukazuje, jak „v určitých společenských situacích veliký a kritický duch znamená ještě příliš málo k tomu, aby se nestal obětí předsudků vlastních epoše“.

Závěrečné části první kapitoly recenzované knihy jsou věnovány rozboru Weberových výzkumů rolnických poměrů v Německu, burzy, situace dělníků ve velkém průmyslu a byrokracie. Kozyr-Kowalski uzavírá, že v těchto Weberových výzkumech a studiích převládá zájem o svět sociálních makrostruktur, problémy ekonomického, sociologického, historického a právního rázu se zde proplétají a jsou setřeny ostré a výrazné hranice mezi sociologií, historií, ekonomikou a psychologií. Weber se málo stará o to, kde v jeho výzkumech končí sociologie a kde začíná ekonomie, kde opouští hospodářskou historii, aby vstoupil do oblastí nadvlády sociologie kultury nebo sociální psychologie. Tyto vědy jsou pro něho pouze momenty analýzy, umožňující řešení nějakého společensky závažného problému a formulaci programu sociálně politické činnosti. Politická orientace badatelské činnosti Maxe Webera tak úzce souvisí s tendencí k integraci různých disciplín vědy o společnosti, s neustálým překračováním demarkačních linií mezi jednotlivými odvětvími humanistického vědění, které se představitelé akademické vědy snaží starostlivě zachovat. Po této stránce je Weber velmi blízký Marxovi. Kozyru-Kowalskému z toho vyplývá obecnější závěr, že všude

taž, kde existuje úzké sepětí mezi teoretickou prací ve společenských vědách a sociální praxí, projevuje se rovněž intenzivní snaha k integraci humanitních oborů.

Druhá kapitola recenzované knihy má název M. Weber o roli hodnot v humanitním poznání a marxovské pojetí třídnosti věd o společnosti. Jak je z nadpisu zřejmé, zabývá se celá tato kapitola jedním z hlavních aspektů Weberovy metodologie a snaží se jej posoudit z marxistických hledisek. Kozyr-Kowalski se k postulátu vědy oproštěné od hodnotících soudů staví kriticky. Svoje kritické připomínky shrnuje do čtyř hlavních bodů:

1. Poukazuje na mnohoznačnost zmíněného postulátu.
2. Zdůrazňuje kontroverzní ráz určitých předpokladů, z nichž otevřeně nebo mlčky vycházejí jeho zastánci.
3. Upozorňuje na jisté skutečnosti, jež tito zastánci ignorují nebo neberou v úvahu.
4. Odhaluje ideologická východiska, tj. hodnoty, jež se ve zmíněném postulátu projevují.

Každý z těchto bodů polský autor podrobně rozpracovává a dospívá k tomuto závěru: „Postulát vědy oproštěné od hodnotících soudů buď vyžaduje, aby ze zkoumání byly vyloučeny všechny jevy, kterým člověk ve svém společenskohistorickém životě dodal určitý hodnotící smysl, anebo aby vědec disponoval čarovnou mocí, která by mu umožňovala očisťovat od tohoto smyslu nejen slova, ale samotné sociální jevy. Domnívám se, že postulát vědy oproštěné od hodnocení, formulovaný H. Rickertem a M. Weberem, se nedá smířit s jejich názorem, že předmětem zájmu humanitních oborů je kultura neboli souhrn jevů spjatých s hodnotami. Kritické postulátu vědy oproštěné od hodnocení upozorňují, že tento postulát je neuskutečnitelný, neboť předmětem společenských věd je kultura, tj. soubor jevů, jež vždy souvisejí s cíli činnosti, postojí a hodnotami uznávanými člověkem.“

Ve druhé, třetí a čtvrté části druhé kapitoly se Kozyr-Kowalski podrobněji zabývá třídním, hodnotícím smyslem teoreticko-metodologických struktur vědy o společnosti a s tím spjatým problémem objektivnosti humanitního poznání, uvádí a dokazuje, že postulát vědy oproštěné od oceňování a norem je mimoempirický a sám o sobě hodnotící a popisuje metody, jak se dají odhalovat hodnotící předpoklady ve vědě o společnosti. Jde podle něho, obecně vzato, o čtyři základní postupy, jimiž můžeme dokázat třídni a hodnotící povahu společenských věd:

1. Tím, že v nich odhalíme nevyhnutelnou přítomnost určitých hodnotících předpokladů, kategorií a tvrzení, jež mají jak oceňující a normativní, tak popisně empirický smysl. A poněvadž hodnotící kategorie a tvrzení mají vesměs rovněž empirický smysl nebo empirické důsledky, můžeme je oceňovat v kategoriích pravdy a lži.

2. Tím, že analyzujeme hodnoty, na které se daný směr nebo badatel odvolává, když formuluje na základě vědeckých zjištění postuláty praktické činnosti. Protože praktický přechod od empirických zjištění k praktickému využití vědeckých výsledků nemůže být uskutečněn bez určité hodnotící volby a protože toto praktické využití může být v různém vztahu k zájmům a společenské situaci daných tříd a skupin, musí mít celá věda o společnosti, a zejména věda s praktickou orientací třídni nebo ideologický ráz, aniž přitom jakkoli ztrácí možnost získat pravdivé poznatky o sociálním procesu.

3. Tím, že odhalíme souvislosti mezi výzkumnou problematikou, kterou daný směr nebo vědec preferuje, a sociální existencí, jakož i formami sociálně historické praxis určitých skupin a společenských tříd. Ani toto kritérium třídnosti a ideologické povahy vědy o společnosti nevyklučuje oceňování jejich badatelských zjištění v kategoriích pravdy a lži.

4. Tím, že odhalíme vzájemnou podmíněnost mezi určitými teoreticko-metodologickými strukturami a jejich užitečností při výzkumech problematiky důležité z hlediska sociální existence a forem sociálně historické praxis daných společenských tříd a skupin. Ani v tomto případě nás odhalení třídniho smyslu určité teoreticko-metodologické struktury nezbavuje povinnosti ocenit její empirický smysl. Stane se to zřejmější, připomeneme-li myšlenku, že volba určité výzkumné aparatury a metody předpokládá přijetí určité teorie, kterou je zase možné hodnotit jako pravdivou nebo nepravdivou.

Poněvadž základním posláním celé recenzované knihy je konfrontace některých klíčových teore-

tických a metodologických rysů Marxova a Weberova sociálního myšlení, věnuje Kozyr-Kowalski rozsáhlou závěrečnou pátou část druhé kapitoly rozboru některých forem Marxovy materialistické dialektiky. Autor v ní podle svého názoru správně ukazuje, že v interpretaci Marxových myšlenek, a to jak mezi odpůrci jeho učení, tak i mezi jeho přívrženci a pokračovateli, existuje ne jeden rys, který — jak se zdá — není v plném souladu s duchem a někdy dokonce ani s literou díla tohoto myslitele. Konkrétně to znamená, že např. mnohé kritické výtky M. Webera na adresu K. Marxe jsou spíše výsledkem nepochopení či zjednodušení Marxových názorů než oprávněným postižením případných skutečných nedostatků a omylů. Proto Kozyr-Kowalski, dříve než přistoupí k Weberově „pozitivní kritice historického materialismu“, pokouší se na základě rozboru Marxova díla o vlastní interpretaci některých klíčových otázek materialistického pojetí dějin, což se mu pak stává dobrým východiskem k tomu, aby dokázal, že Weberova kritika Marxe není často kritikou děl tohoto autora, nýbrž spíše kritikou určité jejich pozdější interpretace.

Vlastní interpretaci rozčlenil polský autor do čtyř oddílů, z nichž první se zabývá kritikou ekonomického rozumu, druhý kritikou běžného rozumu a pojmem „vulgární vědy“, třetí problematikou teoretických modelů a čtvrtý materialistickým historismem. Ve všech těchto oddílech je celá řada nových a zajímavých postřehů, které jsou nesporně významným příspěvkem k věrné interpretaci Marxových názorů. Chci se stručně zmínit alespoň o některých.

Autor především zdůrazňuje, že Marxovi odpůrci viděli často v historickém materialismu „ekonomický monokausalismus“, vědecky neoprávněnou „redukcí“ všech druhů kultury na hospodářské jevy a podceňování relativní autonomie mimoekonomických aspektů společenského života. Nepovšiml si skutečnosti, že hlavní Marxovy „ekonomické“ práce jsou proniknuty tendencí k sociologizaci a historizaci hospodářských jevů, že v nich dominuje pokus zpochybnit tezi o existenci „čistě ekonomických“ zákonů, pokus ukázat, že hospodářské procesy jsou vůči jiným stránkám sociální reality nikoli absolutně, leč pouze relativně autonomní. Má-li ekonomismus znamenat „redukcí“ všech druhů kultury na „hospodářské faktory“ a má-li se abstrahovat od obtíží spjatých s vymezením, jaký pravý smysl má v tomto kontextu výraz „redukcce“, pak stejně zdůvodněné je tvrzení, že v Kapitálu „redukuje“ Marx ekonomické jevy na společenskohistorické procesy.

Sám Marx věnoval vždy ve svých dílech velkou pozornost kritice dvou forem ekonomismu: ekonomistickému ahistorismu a reifikaci ekonomických jevů. Jsou to nikoli věcné vlastnosti materiálních výrobních sil, nýbrž s těmito silami určitým zákonitým způsobem spjaté vztahy mezi skupinami, vzniklé v ekonomickém procesu, co odlišuje v Marxově teorii jednotlivé výrobní způsoby. Právě v kategorii výrobního způsobu se nejnázorněji projevuje, jak silná je u Marxe tendence k sociologizaci a historizaci hospodářských procesů.

Dále si Kozyr-Kowalski klade otázku, v čem spočívá zvláštnost marxovské badatelské metody, tj. materialistické dialektiky. Odpovídá, že patrně ve dvou jejích obzvláště významných aspektech: v kritice vulgarizace vědy a dále v analýze sociální skutečnosti pomocí kategorií teoretické abstrakce, pro něž polský autor používá názvu teoretické modely.

Podle Marxe se vulgární věda vyznačuje dvěma vlastnostmi: 1. opakuje zjištění dávno formulovaná dřívějšími badateli, a to nejčastěji překrouceně a povrchně, 2. její objevy, poznatky o společnosti a způsob interpretace sociálních faktů nepřekračují horizont běžných představ. Vulgarizace vědy má často apologetický ráz.

Teoretickým modelem nazývá Kozyr-Kowalski souhrn kategorií a tvrzení tvořících spjatou teoretickou strukturu, která umožňuje získat z vysoce abstraktních kategorií a tvrzení, jež se zpravidla neobjevují v běžných představách o společnosti, kategorie a tvrzení pojímající společenské jevy a vztahy v celém jejich konkrétním bohatství, ve formách, v jakých se projevují v běžném vědomí, v běžných představách lidí o jejich vlastní sociální existenci. Při konstrukci teoretického modelu je přijímán předpoklad, že kdyby existovala společenská skutečnost, jež by se vyznačovala těmi a pouze těmi elementy nebo aspekty, které jsme zachytili pomocí zvolených kategorií, pak by dané procesy probíhaly v čisté, klasické a výrazné podobě. Teoretický model má

podle Marxe prokázat badateli společenských vztahů podobné služby, jaké prokazuje přírodovědci experiment.

Stejně důležitou formou marxovské dialektiky, jako je metoda teoretických modelů, je i **historismus**. Marxova direktiva historismu doporučuje pojímat všechny společenské jevy jako historické procesy. Znamená to: 1. uvést podmínky, které vznik daného jevu způsobily, 2. stanovit podmínky nutné pro jeho trvání, 3. odhalit podmínky, za nichž se daný jev musí změnit nebo zaniknout.

Když si polský autor touto interpretací hlavních rysů Marxovy společenské teorie a metody připravil půdu ke konfrontaci, přechází ve třetí kapitole nazvané Protestantismus a kapitalismus čili spor o dějnotvorný význam idejí k širokému výkladu a kritice Weberových názorů souvisejících s problematikou náboženství vůbec a s otázkou vlivu protestantismu na vznik kapitalismu zvláště.

Analýza této problematiky zaujímá v recenzované knize klíčové místo, a to proto, že sám Max Weber označil ve svých videňských přednáškách z dubna 1918 svoji sociologii náboženství za pozitivní kritiku historického materialismu. Podle Kozyra-Kowalského se Weberův vztah k historickému materialismu v průběhu jeho života měnil. Zhruba do roku 1896 byl pod silným vlivem historického materialismu a dokonce otevřeně uznával tezi o rozhodujícím významu přeměn v základně pro všechny formy kultury. Jeho pojetí historického materialismu se však velmi blížilo tehdejšímu pojetí této teorie a metody mezi teoretiky německé sociální demokracie. Práce *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* znamená ve Weberově intelektuálním vývoji obrat. Zahajuje jeho mnohaleté kritické překonávání Marxe. To mimo jiné ovšem znamená, že zmíněnou pozitivní kritiku historického materialismu chápe Weber rovněž jako svého druhu sebekritiku, jako formu, kterou se vyrovnává se svým minulým badatelským postojem.

Kozyr-Kowalski uvádí, že „pozitivnost“ jeho kritiky je třeba chápat v dvojitým smyslu: 1. Nezástává u formulace více nebo méně výstižných výtek vůči Marxově teorii, ale je především pokusem o zjištění užitečnosti této teorie v základních, pozitivních empirických výzkumech. Všechny Weberovy badatelské úmysly v oblasti sociologie náboženství integruje pokus postavit proti Marxovi vlastní, pozitivní teorii, vysvětlující vliv idejí na sociální život a dějinný proces, jakož i roli náboženství v genezi západoevropského kapitalismu. 2. Weberova tvorba je nejen kritikou, ale i asimilací mnoha prvků historického materialismu.

Celá třetí kapitola je podrobným rozбором Weberova pojetí vztahu idejí (reprezentovaných zejména náboženstvím) k ekonomickému životu. Kozyr-Kawalski zde velmi pěkně popisuje a interpretuje weberovský pojem „ducha kapitalismu“, vykládá Weberovo pojetí kapitalismu, srovnává je s pojetím Marxovým, rozebírá rovněž sociálně historické podmínky protestantské revolty a protestantismus jako celek. Dvě závěrečné části třetí kapitoly mají zvláště velký význam pro výklad Weberovy metodologie, neboť je v nich srovnáván ideální typ s logickou definicí a jsou v ní interpretovány základní rysy tzv. „chápací sociologie“.

Ideální typ je zvláštní metodou, pomocí níž se vymezují pojmy. Přitom však sám Weber klade tuto metodu vymezování proti klasické definici. Rozdíl ale nespočívá v tom, že by snad vymezování pomocí ideálních typů bylo méně přesné, než je tomu v klasických definicích, jak se domnívají někteří autoři. Rozdíl se týká především kritéria, kterého používáme, když určujeme, zda daný předmět nebo jev mohou být začleněny pod určitý termín. Jde o to, že formálně logické definici odpovídá statická subsumpce, prováděná podle schématu „buď ... anebo“, zatímco ideálnímu typu odpovídá dynamická subsumpce, prováděná podle schématu „více ... méně“.

Jestliže byl stanoven soubor znaků *s* jako rozsah pojmu *A* a soubor znaků *z* jako rozsah pojmu *B*, který je pojmu *A* protikladný, pak se designátem pojmu *A* může stát pouze ten předmět, který se vyznačuje souborem znaků *s*, a nikoli souborem znaků *z*. Daný předmět buď patří do třídy předmětů *A*, nebo do třídy předmětů *B*. Nemůže být zároveň jak předmětem *A*, tak předmětem *B*. Daná náboženská skupina je buď sektou, nebo církví, daná společenská organizace má buď byrokratickou strukturu, nebo byrokratickou strukturu nemá.

Jiné kritérium uznání určitého předmětu za designát určitého názvu používáme naproti tomu

v případě ideálního typu. Stanovíme-li soubor znaků s jako rozsah pojmu A , a soubor znaků z jako rozsah pojmu B , který je protikladný pojmu A , pak v případě ideálního typu není závazná zásada, že se nějaký předmět může stát designátem pojmu A , jestliže se vyznačuje souborem znaků s , a nikoli souborem znaků z . V ideálním typu může být nějaký předmět uznán za designát pojmu A , který je protikladný pojmu B , existuje-li větší adekvátnost mezi jeho znaky a souborem znaků s , vlastních pojmu B . Někjaký předmět může být uznán za designát pojmu B , protikladného pojmu A , existuje-li větší adekvátnost mezi jeho znaky a souborem znaků z , vlastních pojmu B , než mezi jeho znaky a souborem znaků s , vlastních pojmu A . Neexistuje čistý předmět A , neboť se v něm zároveň objevují vlastnosti předmětu B , právě tak jako se v předmětu B objevují vlastnosti předmětu A . Neexistuje čistá církev, daná náboženská skupina je zároveň církví i sektou; může být více sektou než církví nebo více církví než sektou.

Je-li takovéto pojetí ideálního typu důsledně aplikováno, je zřejmé — a Kozyr-Kowalski na to zvlášť upozorňuje — že metoda ideálních typů je schopna postihnout reálné společenské jevy a jejich souvislosti mnohem přesněji než klasická formálně logická definice, a to proto, že v sociální realitě se nesetkáváme s „čistou“ třídou, „čistou“ církví, „čistým“ národem apod., ale pouze s jevy, které jsou třídou, církví či národem ve větší či menší míře, také proto, že skutečnost má dynamický charakter, že hraniční čáry mezi jednotlivými jevy se objevují teprve jako výsledky určitých procesů, že dynamika vlastní sociální realitě způsobuje, že se tyto hraniční čáry mění a stírají.

Čtvrtá kapitola knihy nazvaná Sociologie asijských náboženství nebo sociologie kultury Asie? se zabývá hlavně rozбором názorů, které vyslovil Max Weber ve třech svých dílech věnovaných problematice východních náboženství, a to v knize Konfuzianismus und Taoismus, Hinduismus und Buddhismus a Das antike Judentum. Všechna tři tato díla mají pro pochopení Weberových názorů velký význam, a to proto, že zatímco v Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus je předmětem zkoumání v podstatě pouze jedna stránka vzájemného působení náboženství a společnosti, konkrétně řečeno, vliv náboženství na sociální proces, ve svých studiích o východních náboženstvích věnuje Weber mnoho pozornosti závislosti náboženství na souhrnu společensko-historických podmínek. V Die protestantische Ethik ho náboženství zajímalo jako síla umožňující kapitalistický vývoj v západoevropských zemích. Naproti tomu v dílech o asijských náboženstvích chápe náboženství jako faktor, který znemožnil samostatné formování kapitalistických poměrů v Číně a v Indii. Weber výslovně zdůrazňuje, že náboženství je pouze jedním z mnoha činitelů, které v těchto zemích zabránily rozvoji kapitalismu. Proto jeho práce ze sociologie čínského a indického náboženství jsou v podstatě studii o podmínkách, které znemožnily vznik kapitalismu ve dvou největších společnostech Dálného Východu.

Ve weberovské sociologii asijských náboženství spatřuje Kozyr-Kowalski výrazný pokus o využití a asimilaci jistých teoretických prvků historického materialismu. Projevuje se to zejména tam, kde Weber hledá souvislosti mezi určitou formou náboženství a společenskou situací určitých sociálních skupin. To, že Weber připisuje daným společenským skupinám určité formy religiozity, že postřehl podmíněnost náboženství sociální diferenciací, že zdůrazňuje souvislosti, jaké existují mezi konfliktem různých forem religiozity a různých náboženství a sociálními konflikty, to vše sblíží weberovský badatelský postup s teorií historického materialismu.

Ve své sociologii východních náboženství se Weber staví proti tomu, aby náboženství bylo chápáno pouze jako odraz určité sociálně ekonomické situace. Snaží se ukázat, že ekonomické motivy jsou právě tak skutečnými determinantami lidského jednání jako motivy sociálně ekonomické a že náboženství je relativně samostatnou dějnotvornou silou.

V kapitole páté, nazvané Weberova teorie společenského procesu a historický materialismus, se polský autor souhrnně vrací k otázkám, které roztroušeně řešil v celé knize — k celkovému srovnání Marxova a Weberova pojetí dějin. V její první části ukazuje, že by bylo velkým zjednodušením považovat M. Webera jednoznačně za představitele idealismu v sociální teorii. V druhé části pak srovnává Weberovu sociologii východních společností s marxovskou teorií „asijského výrobního způsobu“ a zdůrazňuje, že weberovské bádání v této oblasti dokazuje správnost mnoha názorů

K. Marxe na vývoj některých mimoevropských civilizací. Klíčové místo v této kapitole zaujímá autorův pokus o kritiku tzv. teorie faktorů.

Knihu uzavírá stručné shrnutí nejdůležitějších poznatků, ke kterým polský autor dospěl. V závěru je připojena velmi cenná bibliografie prací Maxe Webera a bibliografie použité literatury.

Přínos knihy spatřuji hlavně v těchto rysech:

1. Je doposud nejhlubším a nejrozsáhlejším hodnocením díla Maxe Webera z marxistických pozic. 2. Na rozdíl od mnoha dřívějších výkladů vztahu Maxe Webera a Karla Marxe zdůrazňuje, že mezi těmito dvěma mysliteli existuje v teorii i metodě řada společných rysů. 3. Přihlíží rovněž k méně známým Weberovým dílům a na jejich základě koriguje některé zakořeněné zjednodušené soudy o tomto autorovi. 4. Konfrontace Marxových a Weberových názorů je v knize často velmi dobrou příležitostí k výrazné a věrné interpretaci Marxe. 5. Kapitola čtvrtá, věnovaná sociologii asijských náboženství, je jedním z nejhlubších rozborů Weberových názorů na tuto otázku v celé světové literatuře o Weberovi. 6. Kniha obsahuje velmi přesný výklad základních kategorií a pojmů Weberovy sociologie. Díky tomu je vhodným úvodem ke studiu všech děl tohoto autora a je necenenitelnou pomůckou pro každého, kdo se zabývá dějinami sociologie.

Jan Sedláček

DAHRENDORFOVA CESTA Z UTOPIE (PFADE AUS UTOPIA)

(Ralf Dahrendorf, *Pfade aus Utopia*, München, 1967, 404 stran.) Takto symbolicky nazval Dahrendorf soubor vybraných statí, z nichž většina byla již publikována dříve buď v jiných jeho publikacích knižních, nebo v časopisech. Jednotlivé statí tvoří šestnáct kapitol sevřených do šesti větších tematických celků.

První část má název Úvod do sociální vědy, druhá část Ke kritice sociologie v jejích dějinách, třetí část nazval Člověk a společnost, čtvrtou část Rovnováha a proces, pátou část Proti statickému soudu v sociologické teorii a poslední, šestá část se nazývá Panství a nerovnost.

Kapitoly Sociologie a industriální společnost, Sociální věda a soud, Struktura a funkce, Funkce sociálních konfliktů a Cesta z utopie, která se stala podkladem pro symbolický název celého díla, jsou obsaženy již v jeho práci *Gesellschaft und Freiheit*. Stať *Homo sociologicus*, tvořící zde jednu z kapitol, vyšla již dříve jako knižní monografie, kapitola Sociologie a lidská přirozenost byla publikována jako dodatek ke knize *Homo sociologicus* v jejím 4. vydání. Sociologie v Německu byla uveřejněna v r. 1959 v časopise *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, Chvála Thasymachova vyšla anglicky v USA, v Německu byla uveřejněna poprvé v této knize. Amba, Američané a komunisté byla publikována již dříve pod poněkud jiným názvem v Evropském archivu pro sociologii. Některé kapitoly tvoří původní přednášky, které buď nebyly dosud publikovány vůbec, jako O možnosti zkušenostně vědní sociologie, Karel Marx a teorie sociální změny (ve formě přednášky byla proslovena v Oxfordu 1964), Současné postavení teorie sociálního rozvrstvení (předneseno na Světovém kongresu pro sociologii v Evianu), O původu nerovnosti mezi lidmi (přednášky na universitě v Tübingen v r. 1961), nebo přednášky, které zatím vyšly jako vysokoškolská skripta: Cesta zkušeností vědy a Elementy sociologie.

Ralf Dahrendorf patří k významným současným sociologům v Německé spolkové republice. Naše veřejnost neměla zatím možnost seznámit se s jeho tvorbou, neboť dosud ani jedna z jeho prací nevyšla v českém překladu.¹⁾ Okruh problémů, které Dahrendorf ve svém díle zpracovává, je velmi široký. Zahnuje celou škálu sociologických problémů od otázek obecné sociologické teorie přes zkoumání společnosti určité epochy, určité země, až k individuu, nejmenší části této společnosti.

Předkládaná kniha je svým výběrem statí určitým obrazem autora. Jsou zde kapitoly zabývající se obecnou sociálněvědní problematikou, kapitoly věnované analýzám společnosti, převážně společnosti určité epochy, hlavně současné společnosti rozvinuté průmyslové země. V některých statích analyzuje konkrétní společnost, k níž sám bezprostředně náleží, tj. společnost Německé spolkové